

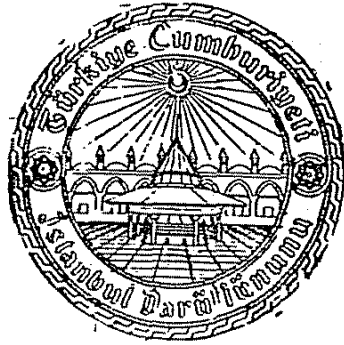
Beşinci Sene

Yirmiüçüncü Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHİ, İÇTİMAİ, DİNİ, FELSEFİ

1. Teşrin 1932

İSTANBUL
Bürhaneddin Matbaası
1932

İslamda felsefe cereyanları

12

İ B N İ R Ü Ş T

4

VII — İctimaiyatı İbnirüş t uzlet, vahdet, in'iradi fikrî hususunda İbni Bacce ile ibni Tufeyle karşı geliyor, mezhebi içtimaiyi teyit ediyor, nizami Âlem, heyat ile intifa için insanlar arasında teavüni zarurî görüyor, İbnirüşdün, ahlak ve siyaset hakkında dikkati calip reyleri vardır.

1—Ahlâkı-İbnirüşdün ahlâkta doğrudan doğruya tutmuş bir mezhebi yoktor, Aristonun âdab ve ahlâkını ittihaz etmek istemiştir, çünkü bu âdab ve ahlak Araplara uygun gelmiyor, Arablar Yunan Felsefe, mantık ve tabiiyat eserlerine sarf ettikleri gayret ve himmeti ahlâk ve âdab eserlerine sarf etmemişler idi. Edebî eserleri kendilerine mahsus görmüş olacaktı. Böyle olmakla beraber mebahisi akliye ahlâkın esası hakkında mütekellime ile münakaşeye müeddi olmakla "Hayir Allahın iradesi ile olur, Allah hayrı mücerret iradesile irade eder, yoksa dahilî iradesine mütekaddim bir sebepten dolayı irade etmez,, iddiasında bulunan ehli Kelâmın fikirlerini cerh eylemek ile iktifa ediyor; "ehli Kelâmın reyine göre Cenabihak mütenakız olanları cem idebiliyor, Kâinatı bilâ kayt ve şart, ihtiyarlie tedbir etmiş oliyo, ahlâkda bulunan böyle bir mebde, bütün adil ve Hak mebde'lerini alt üst ideceği gibi müdafaa ettikleri Dinî kaidelerini yıkmış oluyor,,. İbnirüş t daha sonra hürriyet ve ihtiyar hakkında mütekellimeye karşı Felsefenin sahih nazariyelerini iyrat ediyor. İnsan mutlak olarak hür ve muhtar olmadığı gibi mutlak surette de mukayyet ve kadere tabi degildir, İnsane batini itibariyle, nefisdeki mevkii itibarile bakılırsa muh-

tariyeti tam' bilâ kayt ve şarttır, çünkü nefsi bedeninde mutlak olarak hür ve muhtardır, fekat hayatın haricî hadiseleri ilcaatile mahdüt ve mukayyet dir, çünkü haricî hallerin amellerimizde te'sirleri vardır, amellerimizdeki illeti fâiliye bizdedir, fakat illeti araziye bizdedn haricdir, çünkü bizi cezb eden şey bize tabi degildir, belki kavanini tabiiyeden yani İnanyeti samedaniyeden naşidir, buna mebni Kur'anımübin insanı bazı kerre ihtiyar, bazı kerre de cebr ile tavsif ediyor, bu ise Cebriye ve Kaderiye mezhepleri arasındadır. İbnirüş't bu itidal mezhebini «Menahicüledille» sinde Felsefeyi, şeriat ile tevfiik esasına uygun bir surette izah etmiştir. İbnirüş't Tabiiyatında şöyle diyor: Âlemin masnu olduğu maddei ulâ mütenakız halleri ve tavurları ahız etmeğe kabildir, bunun gibi nefis de mütenakız ameller arasında teayyün idebilir; işte nefis bu itibar ile muhtardır, fakat bu ihtiyarı hevesına tabi değildir, rasgele değildir Kâinattaki faal olan kuvvetler alındırmamak bilmez, nizami Kâinattan mes'uldür, rasgale olmanın müessirat âleminde vücudı yoktur.

2 — Siyaset İbnirüş'dün siyasetinde, dikikle tetkik olunursa büyük bir yenilik yoktur. İbnirüş't Eflâtunun Cümhuriyetinin, Feylesefon geniş tasavvurunun şiiri bir kalıba konmuş hayali bir kitap olduğunu idrak etmemiştir, yahut bu hakikati idrak etmiş ise de mebadisini nizami ictimaiye tatbik etmeki doğru bulmuştur; bundan naşi Felsefei siyasiyesi Eflatunun «Cümhuriyet» inden iktibas, şerhinde uzun uzadıya izah olunmuştur. İbnirüş't hükümeti adil ile idare etmeleri için ihtiyarlara, Felasifeye tevdi ediyor, ahaliye fazileti telkin için şiir, belâğat, cedeli öğretmeği tavsiye eyliyor. sonra şiiri, hususa Arap şiirini muzir görüyor [1] İbnirüş't Cümhuriyetin vasi surette cevlangahını

[1] — Öyle zan olunurki gazeliyatı muhtevi olan Şiirler olacak, yoksa Şiiri Arabiyi kerih görmez idi, Habib ve Mütenebbinin Şiirlerini ezberlemiş idi, Meclisde Şiirler ile misaller getirir idi. Fakat akli kalbinden daha kuvvetli olmakla tabiati Şiire meyyal değil idi. İbnürüş't Hükümeti kâmilede Kadıya, Tabibe ihtiyaç görmüyor, onlara askere de ahaliyi himayedan başka bir vazife vermiyor. Askerî istibdadı fena görüyor.

adil ve zulüm meydanında görmekte bu vadide de kalem oynatıyor, zalimi “ahaliye maslahatları için değil, belki kendi maslahati için hüküm eden,, diye tarif ediyor, en kötü zulmü ricali Dinin zulümleri biliyor, her şekilde tehakkümü beşerinin aleyhinde buluyor; şöyle ilâve ediyor: «Sadri İslâmda hükümet temâmile Eflâtunun Cümhuriyeti nizamı üzere tesis olunmuş idi, o Cümhuriyetin bir örneği idi, ne çareki Muaviye bu nizamı bozmuş bu güzelim bina yerine emevî istibdadını kurmuş idi, bunun neticesi olarak İslâm Devletinin rükünleri yıkılmış, bütün beldelerde fitne ve anarşi zuhur etmiş idi Endülüs de o beldelerden biridir.

İbnirüşî kadın hakkında fıkhi ve felsefesi neticesi olarak hukukunu vâsi surette beyan ediyor. Fıkıh kadını fazilekâr kılıyor, uzvî teşekkülât ve onula mütenasip olan halati ruhihiyeden neş’et hususlarından maadasında müsavat ilân ediyor, fıtirate muvafık bir surette hukukunu veriyor, yüksek vazifelerini tayin ediyor idi. Kadın Erkek gibi istiklâli efkâr, istiklâli irade sahibidir, biri diğerine mütehakim değildir, herbiri, fikirlerinde, iradelerinde ve fiillerinde serbestir, bir Kadın Erkek gibi İlim tahsil eder, alelittâk Âlim olur, Müfti olur, Veli olur, Müderris olur, Müctehit olur; Kadın Erkek gibi vilâyet sahibidir, temâmile hukuku medeniyeye malik olur, Ukudde, muamelâtda erkekden hiçbir farkı yoktur, malinde dilediği gibi tasarruf eder; şahit olur, vekil olur, Kefil olur, şerik olur, dava açar, ticaret eder, Vası olur, umumî hayata atılabilir, Nikâh hukukî bir akiddir, hukukî asliyeleri aslâ tehavvül etmez, Hudut Mahkemesinin maddesinde Hâkim olur [1], tabiri fikhî üzere “Emir bilmaruf, nehiyi anilmünker,, vazifesi ile muvazzaf olur, Fıkıh yalnız aile ocağını kurutmağa münker olan vasıtaları men eder.

İbnirüşî Kadını Erkekle müsavi tutar, yalnız mahiyet değil derece itibarile bir fark gösterir: Kadın erkeğin ehil olduğu her şeye ehildir, Harbe, Felsefeye vesaire gibi Erkeklerin ya-

[1] — Hudud Mehkemesinde Kadı olması ihtilâfidir.

pacakları her işe kadir olur, şukadarki Erkeklerden daha zayıf olur, bunula beraber Musikide olduğu gibi bazı hususta Erkeklerle faik olur. Musikinin kemali Erkek tarafından bes-telenmek, Kadın tarafından çalışmak, nağmelenmek ile hasıldır. İbnirüşt Afrikiyedeki bazı misaller ve haller ile Kadınların Harbe pek ehil olduklarını isbat ediyor [1], Kadınların Hükümeti ellerine almalarında bir beis, korku görmiyor. Şu sözleri de ilâve ediyor: "Bu günkü ictimâî ahvalimiz Kadınlarda bulunan servet menbalarını, gizli gizli kudretlerini anlamağa bırakmıyor, göya Kadın yalnız çocuk doğurmak ve emzirmek için yaratılmışdır, Kadınlarımıza yüklettiğimiz bu hizmetkârlık onlardaki büyük işlere olan bütün kuvvetleri, akli meleke-lerini bitiriyor, bundan naşi içimizde faziletli, şanlı kadınlar bulunmıyor, hayatları Nebatat hayatı gibi geçiyor, kocalarına bar oliyor, işte memleketimizi tahrip eden sefalet bundan ileri geliyor, çünkü Kadınlar burada erkeklerin iki mislidir, saiy-leri ile zarurî olan şeyi tedarik edemiyorlar; iki sülüs, hayvani tufeyli gibi bir sülüsün cismi üzerinde yaşıyorlar.»

(900) sene sonra Mısıda Kasım bey Emin (Tahrirülmer'e) ve (elmeretul cedide) kitablari ile İbnirüştün bu reylerini or-taya koyor, memleketimizde kurtube Kadısı ve Endülüs Fey-lesofunun reyleri inkişaf etmektedir.

Kimyayi vehmî - İbnirüşt Kimyayi vehmiyi meşkül bir sa-n'at görüyor, masnu' olan şeyin aynile matbu, olabileceğini asla kabul etmiyor «Sinaatin nihayeti tabiate benzemekdir, haki-katte onun gibi olmak degildir» diyor, şukadarki cinsde emri tabiiye benzemesini de mahul görmiyor.

Yer yüzünde fiili garib ihdas eden bir kuvvet husuli için kuvayi Semaviyenin Ecrami Azriyedeki kuvvetler ile te'lifi demek olan Tilisimati batıl görüyor.

[1] Fıkıhda Cihat Kadınlardan sakıt ise de kadın sevabına nail olur. Cihat esnasında Kadının Mücahitler için işlediği Çorap, Libas gibi leva-zimde kullandığı iğneyi Gazillerin Muharebe meydanında Düşman bağ-rına dayadığı süngüsü gibidir, Fıkıh Kadından meşakkat yukierini kal-dırmıs bu yükleri erkekin boynuna yükletmiştir.

RÜŞDİYE FELSEFESİ

Oğulları ve şakirileri — İbnirüşdün oğullarından Ebumuhammed Abdullah eyi bir Tabib idi, diğer oğulları da Fıkıh ile meşgul olmuşlar, Rüşdiye Felsefesini yürütememişlerdir.

İbnirüşdün müstesna şakirtleri var idi, fakat hiçbirisi Felsefe ile şöhret bulmamışlar idi, çünkü üstazlarındaki fevkalade istidat kendilerinde yok idi. Ebuabdullahinnedrumî, Ebucafer Ahmedibni Sadık gibi birkısmi Tabib olmuşlar idi, bununla beraber üstatlarının başına gelen felaket Felsefeye olan hevesi kırmış idi.

Endülüsde Felsefe düşmanları kuvvetli idi, birtararaktan Kelamcılar, diğertaraktan Hıristiyanlar temamlle Felsefeye karşı geliyurlarlar idi. Meşhur Feylesof İbnihabip Me'munibni Mensur tarafından İsbilyede öldürülmüş idi, İbnirüşdün vefat ittiği sene Feylesof Muhammedibni Abdülmeliki İsbilî, meşhur Tabip Abdülmelikibini Zühür vefat itmişler idi. Artık Felsefe tetebbüü temamlle itibardan düşmüş idi; filvaki Ebumuhammedisşezuni Hey'et ve Hikmet ile meşgul olmuş ise de yine vasfiğalibi Tabip idi, yalnız Serukusta sahibi Muktediribni Hud Felsefe ve Hendese ile meşgul idi, artık Felsefe fasılasız devam idemiyor idi, Endülüsde Arap Edebiyatından başka bir şey kalmadı.

İbnirüşdün şark Felsefesindeki ademi te'siri — Şarkta siyasi keşmekeşlere rağmen İslâm aleminin hertarafında vasi miktarda Felsefe faaliyeti devam idiyor idi, Şark Felsefesinin faaliyeti içinde İbnirüşt ehemmiyetsiz kalmıştır, İbnirüşt Garpta Şarihi âzam ünvanını aldığı halde Şarkta İslâm âleminde unutulmuştur, bunun gibi İbnibacce ve İbnitufeyil namı da kale alınmamıştır, meşhur İbni Seb'in İbnirüşdü temamlle Aristo mukallidi görüyor, oderecedeki mahsüsatta, ilk makulatta bile hemenhemen taklidi kabul idecek bir halde gösteriyor, marifet ve idrakini kabul itmiyor, yalnız munsif, aczini muterif lüzumsuz söylemez, eyi bir insan tanıyor. İbni Teymiye de Gazalî

ile İbnirüşdü muhakeme idüp Gazaliyi ayrı red ettiği gibi İbnirüş hakkında ayrı reddiye yazıyor, Gazaliyi çok yerde İbnirüşde tercih ediyor; nihayet Hoca zade Gazalî ile İbnirüşdün ihtilaf ettikleri noktada Hâkim oluyor idi. Gazalî Dinî birmütefekkirin, İbnirüş Feylesofun en büyüklere olmakla aralarına girmek her yiğitin harcı değil idi, [1] jihatı fevkalâde sahibi olan Şeyhulislâm İbni Teymiye ile Ülemâi Rumun birteki olan hocazade, bumeydana atılmışlar idi, Hocazade ile beraber Alâeddini Tosî de meydana atılmış isede Hocazadenin muhakemesi Tosinin muhakemesine tercih olundu.

Endülüs felsefesinin temadisi — Endülüste Felsefenin temadisi veya Rüşdiye Felsefesi İbraniler sayesinde idi. Felsefeyi yaşatan İbraniler idi.

İbranî Felsefesi - Yahudilerde, henüz İslâm Meşâillerinin nüfüzü altına girmeden evvel, an'ane manasına gelen Kabala namında gizli, garip Tasavvufî bir Mezhep var idi, Kabala Musa Aleyhisselamın yetmiş kişiden ibaret olan havâssı eshabına tebliğ ettiği gizli ve şifahî talimatıdır. Sonraları bu gizli talimat Kitap şeklinde toplanmıştır, Kabalanın tohumları Hıristiyanlıktan evvelki devreye kadar varır, şeklide Fisağorilerin Âdât nazariyesini andırır idi, mebdei Allah tarafından ibda olunan (10) adet ile (22) herfdir, Kâinat kelimenin sureti ve timsalidir, kelime herflerden mürekkebdir, İbranî elifbasında herfler yirmi iki dir, hiç bir fikir yokdurki bu herfler ile ifade olunmasın, adetlerin basit unsurlarıda birden ona kadardır, eşyanın kemiyeti adet ile beyan olunur, Allah bütün Âlemî âdât ve huruf mecmuu olan otuziki herf ve adet

[1] Gazalî ile İbnirüş arasında Şarkda Ebülhakemilbahili, oğlu Ebulmecid, İbniltilmizler, Şerefeddini Tosî gibi meşhur Feylesoflar gelmişler idi; Ebülhakem Endülüslü idi. Hikmet ilimlerinde fadıl idi, Edip ve musikîşinas idi, Ebulmecid yüksek Hakim idi, herikisi Tabib idiler, Şamda ikamet etmişler idi, İbni tilmiz Eminüddeve Hıristiyan idi, iyi huylu bir Tabib idi, Ebülbekâtın amansız bir rakibi idi. İbni tilmiz Yahya hikmet ilimlerinde müteayyin olup Eminüddeve ailesinden idi. Şerefeddini Tosî Hikmet ve Riyaziyyede zamanında bir tek idi.

ile ibda itmiştir, hilkatın sırrını anlamak için işte bu herf ve adetlerin sırrını anlamak iktiza ider.

Zihin, eşya hakkındaki idrak ve tasavvurlarını kelimeler, adetler ile ifade ider, Kabalada Melekler tabiatın müşahhas kuvvetleridir.

İskenderiye Feylesoflarından Filon Yahudî İlâhiyatı ile Yunan Felsefesini te'life çalışmıştır, Filon Hazreti Musayı en yüksek Feylesof tanıdığı gibi Eflatun ve Fisağorsun, Parmenides ile Âmbezoklusun, Revakî Medresesi müessisi Zenonun Hikmetine de hayret ider, Filon kendinden evvel gelen ilk def'a ahdiatiki mecazî olarak te'vile kalkışan İskenderiyede yaşayan Yahudî Aristobolun yolunda gidiyor [1], Ahdiatik metinlerini mecazî olarak kabul idiyor idi, Filondan evvel Kabala üleması Felsefelerine göre te'vile başlamışlar ise de pek ileri gitmemişler idi, Filon ise her kelimeyi te'vile kalkışmış idi Filona enziyade Eflatun derinden derine te'sir itmiştir, bu halde "hâs-selarin şehadetine itimat olunmaz, hakikî varlık yalnız maku-lattadır, Allah Vücüdümütlak, Kemalümütlakdır, kemallerin en kâmilidir, Vücüdü mutlak Kelâm ile tecelli ider, Kelâm Allah ile Âlem arasında vasıtaadır, Allah Kelâm veya Kelime vasıtasiyle Âlemi yaratmıştır. Kelâm Faal ve Hâlik olmak itibarile İlâhiyettir. Allahın ilk doğan Oğlu veya ikinci Allah, Nefsi-âlem; Âlemin ilk misali, teselli idici (Farkalit) gibi sıfatlar kelâme [logos]e isnad olunur,, Revakiler kelimeyi kullanmışlar ise de onlarca Kelime Âlem ile birleşmiştir, Kelime Müteâl-deyil, Sâridir, Filonda kelime Mütealdır, Âlemden hariçdir, Filonun Nev Eflatunî Felsefesine ehemmiyetli tesiri olmuştur.

İslâmın zuhurundan sonra Yahudilerden, islâm medeniyeti sayesinde birtakım ehli ilim ve edep yetişdi, Bağdada yakın Sora ekademi reisi Saidibniyakubilfeyyumî ki Yahudilerce ismi Sadiya bin Yusufi Mısridir. Şarkda İbranî tettebbüatını vazeden, en evvel Arapça aklî İlâhiyat hakkında kitap yazan bu idi; kitabı, Akaidde aklî hükümlere ittiba itmenin vacib,

[1] Aristobol den başka diğer Yahudi mütefekkirleri de vardır.

Dinî hükümlerde tetebbu ve taharrinin câiz olması esaslarına bina kılınmış idi. Yahudî Dininin akla uygun olduğunu isbate teşebbüs etmiş idi. Aklisalih, vahyin haber verdiği hakikatlere vasıl olabilirdi. Saidibni Yakup hakikaten Yahudî Feylesofu idi, fakat Endülüsde Yahudî felsefesinin Parlaklığını görme-vefat etmiş idi.

Endülüs çokdanberi Yahudilerin ikinci vatani olmuş idi, Yahudiler Sora medresesine bedel Kurtubede yeni bir Medrese te'sisini düşünmüşler idi, Hasedayibni İshak ikinci Hake-min Tabibi idi. Endülüs Yahudilerine ilk ilim kapısı açan bu idi, bundan evvel Şeriatlerinde, Tarih senelerinde, Bayramlarının vakitlerini tayin hususunda Bağdat Yahudilerine iltica iderle, temamlle onlara uyarlar idi.

Hakem sayesinde Haseday şarkdaki Yahudi eserlerinden dilediğini Endülüse celp itmekle artık endülüs Yahudileri o külfetten kurtulmuşlar idi, Hasedayden başka Endülüsde Yahudî Tabipleri ve Riyaziyecileri de var idi.

Endülüsde Yahudi felsefesinin en eski mümessili Süleymanibni Cülcül (Avicebron) idi Süleyman Evâil ülumuna muttali ve ibnisinanın müasırı idi (Menbaulhayat) nda Nev Eflatunilerden müteessir olmuş idi, onlardan aldığı fikirleri kendi dinine ait asıllar ile mezic etmek istemiş idi. ibnin Cülcül üç mebde kabul idiyor idi. Allah, Suret ile beraber madde, arade mütevassıt olan İrade, (Yenbuulhikme) namında diğer bir eseri de vardır. İbni Cülcül ne islâm, ne Yahudilere hiç bir te'sir yapmamıştır. Bu eserlerin şöhreti yoktur, yalnız Hukema Tarihi hakkında ufak bir eseri meşhurdur, Nasraniyet Âleminde büyük bir şöhrete nail olan ibni Cülcül islâm âleminde hiçbir şöhret kazanmıştır.

Musaibni Meymun - Musa ibni Meymun (Maimonide) Yahudi feylesoflarının en meşhuru ve en çok nüfüz bırakmış olanıdır. Musa ibin Meymun Rüşdiye felsefesini tedris ve Aristo felsefesile mukabele ider idi. işte bu iki felsefe ile Yahudi Şeraitini tevfiik ederek bir felsefe çıkarmış idi

“ Delaletülhâirin „ de akıl ile Vahi arasında sürüklenen birbirine zıt olan nazariyeler arasında hayran kalanlara rehberlik vazifesini görmek istemekle Aristonun otoritesini vahi ile tahtit etti, Ahdiatikde akla muhalif olan noktaları mecazî bir surette te'vil, remzî bir surette tevzih eyledi, böylece bir İbranî felsefesi meydana geldi. İbranî felsefesi mahiyeti itibarile Rüşdiye felsefesi idi, İbnirüş sayesinde İbni meymun felsefesi de yaşamış idi, İbnirüşdün otorite, bir hüccet olmasını Yahudiler arasına sokan İbnin Meymun idi, herikisi de aynı kaynakdan almışlar, Meşşaiyelerin rivayetlerini kabul itmişler, hamen bir olan Felsefeyi elde eylemişler idi. Bu netice Mütekellimler aleyhine çıkmakla İbni Meymün İbnirüşdden sonra mütekellimlere şiddetle karşı keldi, Felsefeyi şiddetle müdafaaya şalışdı, Feylesoflar ile Mütekellimlerin usuli arasındaki mesafe pekziyade açık olmakla İbni Meymun Atom ve Halâ, tabiat kanunları ve İlliyyet mebdei nazariyelerinde Mütekellimleri şiddetle red etmiş, bu asıllara müstenid olan bütün kelâm meselelerini tenkit eylemiş, Mütekellimlerin bütün istidlal ve nazariyelerini çürütmeğe çalışmış idi. İbni meymun Felsefeyi ve kelâm Mezheplerini vâkıfane icmal ider idi, Mütekellimlerin usuli arasında Halayı en çürük bulmuş idi. Mütekellimler hakkında kâinatta bir nizam tanımadıklarını, her şeyi Hâlikın filine isnad ile herc ve merc içinde kaldıklarını iddia idiyor idi [1]. İbni Meymun mesleği Müslumanlar tarafından şiddetle red olundu, İbni Meymün hakikate muhabbet veya fikir mebde'lerini tetebbü maksadile değil, belki Tevrate muhabbetinden naşı maddenin ezeliliyeti meselesinde İbnirüşdden ayrıldı, maddeyi ezeli saymadı, Levicerşundan maada bütün İbranî Feylesofları buyolu tüttular Musabni Meymün Akliyeden olmakla Akliyenin mühim unsur-

[1] İbni Meymün bunda haksız idi. Mütekellimler indinde nizamî Âlemin en kuvvetli zamanı Haliki Âlemdeir, Mütekellimler Felsefe tarihinde ilk def'a Atom nazariyesile Haliki Âlem ve Nazımıkâinat akidesini birleştirmekle mühim bir mevki tutmurlardır.

larını Musevî Şeraitine idhal itmiş idi, bundan naşi Dinin mevzuatına sadık kalan Hahamların bir müddet şiddetli hücumlarına maruz kalmış ise de bir asır kadar devam iden mücadeleden sonra Meymuniler galebe itmekle Museviler üzerinde büyük bir nüfuz sahibi oldu, artık Musevî Âlimleri tettebbü ve nazarlarında daha vasi bir sahada cevelâne başladılar, böylece İbni Meymun serbestii fikri ile Yahudî irfan âleminde büyük bir inkilâb gösterdi, "Delâletülhâirin," Sipinoza ve Mendelsona kadar yetişen Feylesoflara rehber oldu [1].

Musa bni Meymün Yahudilerin İlâhiyat ve Hukuku makamında olan Telmode şerh yazmış, bu hususda yüksek bir mertebeyi bulmuş idi. İbni Meymün Mısırda tavattun itmekle Mısırın en büyük Tabibi idi.

Yahudilerin mesaisi — Yahudiler Endülüsden pirene dağlarına bitişik olan kıtalara dağılmışlar, Firenkler ile ihtilât itmişler idi; o vakte kadar Arapça kullandıkları, yazdıkları bir dil iken burada Arapçayı bırakmışlar, Felsefe ve ilimlerine ait mühim eserlerini Arapçadan İbraniye tercüme etmek ihtiyacını duymuşlar; buralarda Medreseler te'sis itmişler idi. Monpillye Medresesi Endülüs Arapları tariki üzere Tıp, Nebatat, Riyaziye tedris ider idi, bu kıt'alarda tıbbî İslâm kıt'alarında olduğu gibi Felsefe, Ulümuarabiye okudurlar idi, Yahudilerin bu şerefli işi onüçüncü Asır ile ondördüncü Asrın ilk yarısını işgal itmiş idi, bu şeref Endülüslülerden olup Fransada (Lünel) e hicret eden Tibbon âilesine aid idi, bu âileden ilk def'a Musa bni Tibbon ile Semevel İbnirüşüdün bazı şerhlerini İbranî diline tercüme ittiler. Napolide Tibbon Âilesinden Semevelin damadı Yakub bni Ebimeryem İbnirüşüdün doğrudan doğruya eserini İbranî diline ilk tercüme iden zat idi. Almanya İmparatoru ikinci Firederik ilim ve Felsefeyi neşri pekziyade arzu ider idi, İmparatorun himayesi altında İbnirüş Felsefesi İbranî ve

[1] Feylesof Abdüllatif Mısırda İbni Meymün ile buluşmuş; onu pek yüksek bulmamış, isede "Delaletulhâirin," de usulu şerayi ve Akaidi islah zanni ile ifsad ittiğine kail olmuş idi.

latin dillerine tercüme idildi. Feylesoflara, mütercimlere Felsefe kitaplarını tercüme itmiye cür'et veren hakikatte Firederik idi; da meşhur şalışkan mütercimlerden biri de Kâlonimi bni Kâlonimi bni Mir idi, bundan başka daha bir çok mütercimler de var idi, nihayet ondördüncü Asırde Rüşdiye kelsefesi İbranilerde en yüksek mertebeyi buldu.

Ondördüncü asrın en meşhur Feylesofu Banyollu Levi bni Cerşon idi. İbnirüş Aristofelsefesine ne yapmış ise Levi bni Cerşon da İbnirüş Felsefesine onu yapmış, İbnirüş Felsefesini tam bir surette şerh itmiş, Âlemin ezeliyeti, Nefsin Nefsi Âlem içinde fenası meselelerinde İbnirüşdün ardından gitmiş idi.

Narbulu Musa da ondördüncü asrın meşhur bir Feylesofu idi "Heyyibniyekzan," şarihi idi, Felsefede Levi Cerşunun yaptığını yaptı

Onbeşinci Asır Yahudî Felsefesinin zafı zamanı idi, İlim ve felsefedeki cür'et kalmamış idi, Rüşdiye Felsefesinin son mümessili Pado Darülfünununda hoca olan İlyas Delmediğö idi ki bu asrın nihayetlerinde bulunuyor idi, İlyas Delmediğö ile Rüşdiye Felsefesi İslâm metodlarına bina Kılınmış olan Pado Felsefesi imtizaç itmiş idi, İbraniler Pado Darülfünununda bu son zamane kadar İbnirüşdün muhtasar mantığını okudular idi.

Onaltıncı asrın evâilinde Yayudî İlâhiyatı uykudan uyandı, Yusuf Âbu, İbrahim Bidağö gibi İlâhiyat Âlimleri Feylesoflara karşı Hilkat, Vahi', Bakayi müdafaa ittiler, Rebbi Muselmöşnio Feylesoflara karşı Gazalinin silâhını ele aldı, Tehafetülfelâsifeyi şerh itti. İbranî Felsefesinin orta zamanda hizmeti parlak idi bu parlaklık yeni zamane kadar sürdü, Felsefei ceditde ile nihayet buldu. [1]

Görüliyoruzki İbraniler olmasa İbnirüş Felsefesi Endülüs de söndüğü gibi âlemde de sönecek, Avrupalıların ellerine geçmeyecek idi. Yahudiler Avrupalılar ile Endülüslüler arasında vak-

[1] Şarkda meşhur olan İbni Kemüne Şark mücadeleleri arasında zikir olunacak.

tile Araplar ile Yahudiler arasında Nasturiler ile Süryanilerin rolini oynadılar, Yunandan Süryanî ve Nasturiler eli ile Felseyi aldılar, Yahudiler elile Avrupaya verdiler

Avrupada, Latin kavmi arasına Rüşdiye Felfesi—İslâm felsefesi Avrupaya girmeden evvel Avrupada felsefe Latin Mezhisinde bulunanların yazdıkları muhtelif kitaplardan toplanmış bir takım İlâhiyat talimlerine mühasır idi, Kilisenin Nususu esaslarına bina kılınmış idi. İslâm felsefesi Avrupaya girince Avrupalılar mücmel surette Aristo felsefesine vakıf oldular, umumiyetle Arapçadan Latinceye tercüme olunan ilk eserler felsefeye ait değil, belki Tıp, Riyaziyat, Felekiyata ait idi, bu eserler Afrikalı Kostantin, Kerbert, Adelarbatlı, Tıyolili Eflaton taraflarından Latinceye tercüme olunmuş idi, felsefeye ait eserleri ilk def'a olarak Latinceye tercümeğe teşebbüs iden Tuleytule baş paskoposu Raymon olmuştur. Raymon 1130-1150 kadar Kastilyede Arapça felsefeeserlerini tercümeğe mahsus bir bir daire inşa itmiş idi, en ziyade İbnisinanın kitaplarını tercüme ittirecek idi, o sıralarda İbnirştün kitapları henüz şöhet bulmamış idi, tercüme dairesinin reisliğine Dominik Gondisafi getirmiş idi, bu daire Yahdilerden tereküp etmiş idi, bunlar arasında en meşhur mütercim İşbilyeli Yuhanna idi, bunlar İbni Sinanın birçok eserlerini Latinceye tercume itmişler idi, birkaç sene sonra Kiremonlu Kerar, Alfired Morlay Farabî ile Elkendinin bazı eserlerini tercüme ittiler, Avrupanın, Arapça felsefe eserlerini idhal iden Tuleytula baş Paskoposuna bir şükran borcu vardır, böylece onikinci asrın ilk yarısından itibaren pek mühim olan Arapça eserler Latin kavmi tarafından tanınmış; Yahudî Âlimleri tarafından Aristonun Arapçaya tercüme olunan kitapları ile İslâm meşşailerinin eserleri Latinceye tercüme olunmakla Aristonun bütün eserleri Hıristiyan İskolastiklerice bilinmiş oldu. Bu sayede garp âlemine tandıldı.

Avrupanın Müslümanlar ile olan irtibatı biri Endülüs, hususile Tuleytule, diğeri Sicilya ve Napoli memlekeleri vasitasile husule gelmiş idi, mütercimler Arapça kitapları bu iki cihette

tercüme ederler idi, tercüme dairesi daima Yahudilerden mürekkep idi. bununla beraber Mezhebini tebdil iden Endülüs Müslümanları da burada eksik değil idi; Latin lafızlarının doğruluğunu mürakabe itmek üzere başlarında Rahiplerden bir Reis bulunur idi.

Onikinci ve onüçüncü Asırlarda daima Arapçadan tercüme edilir idi, bilahere İslâm Feylesoflarını İbranî nüshalardan tercümeğe başladılar, İbnirüşdü ilk tercüme iden, Latin kavmine bildiren onüçüncü asırda 1230 senesinde yine Tuleytulede Mihayil Skot oldu. Onüçüncü asırda Elkendi, Farabî, İbni Meymun okunur idi, fekat ondördüncü Asırda İbnisina, bahuşus İbnirüşd bütün başkalarının yerlerini tuttular. onbeşinci Asırda ise yegâne İslâm Feylesofu İbnirüşd kaldı. Avrupada Rüşdiye felsefesinin müessisi Mihayil Skot sayıldı, Mihayil Skottan sonrada Alman Herman ikinci mütercim oldu, Mihayil Skot ile Alman Herman da İmparator Firederikin himayesi altında idiler. İşte bu sayede onüçüncü asrın ortalarında İbnirüşdün bütün mühim eserleri Latinceye tercüme olundu, Tıp kitapları umumiyetle felsefe kitaplarından sonra tanındı, fekat Macastı mühtasarı Latin kavmi arasında tanınmadı.

İslâm Felsefesi Avrupaya girip Darülfünunlarda, Medreselerde, Cemiyetlerde neşir olununca Kilise, felsefenin usulünü talimatına, din kaidelerine muhalif görmekle, mukavemete kalkıştı, bu sırada Rüşdiye felsefesi nüfuz ye soltasının sonuna varmamıştı. İlk mukavemet 1209 da Pariste aktolunan Meclisi Ruhanîde görüldü, meclis felsefe ile meşgul olan Benli Amori ile Dinanlı Davudi diri diri yakmağa mahkûm etti, bunlar Vahdeti vücutcu feylesof idiler, taraftarları Zındık sayılmakla kesildiler, yakıldılar. Meclis bununla Araplar vasitasile giren, Arapçadan tercüme olunan, Arap şerhlerle beraber gelen Aristo felsefesine büyük bir darbe indirmek istiyor idi, 1215 de Aristonun talimlerini, İbnisinin telhislerini men'etti, yine o sene içinde Papa dokuzuncu Ğireğuar İslâm felsefesinin men'i hususunda bir emirname neşir etti, felsefe Âlemi kadim

âlem için bir kanunu tabiat tanıyor, kâinatta Halikın filini bir İletimüçibeye bağıyor idi. Din âlimlerinin bu esasları inkâr itmeleri tabii idi, fekat Kilise burada kalmıyor, muhalifleri boğmak, serbesiyetten mahrumetmek istiyor idi, işte bu cihet pek fena idi, fekat buhal çok devam idemedi İlähiyat Alimleri Felsefeye, körü körüne mukavemetten vaz geçdiler, Felsefeye karşı felsefe silâhını kullanmak istediler. İlk def'a İngiliz Fıran- isken Rahibi Halesli İskender Aristo Felsefesini öğrenerek Kilise akidesinin isbati için tatbik itmiş idi. Yazdığı eserde İbnisina ile Gazaliyi Felsefe otoritesi olmak üzere zikir idiyor idi. İbnisina ile Gazali İskenderde çok te'sir itmiştir.

İskender İbnirüşdü ihtiyarlığında okumakla mezhebinde te'siri görülmemiştir. Linkokolenli Rober de İslâm Felsefesinin te'siri pek barizdir, kendisinde İbnirüşd namına bir mezheb bulunan ilk İskolastik Paris Piskoposu ve İlähiyat Müderisi Overnili Kilyom dur, Kilyom İslâm Felsefesinin düşmanı olduğu İbnisinaye şiddetle hücum ittiği halde İbnirüşdü Âkil ve necip bir Feylesof görür, yalnız«şakitlerinin sui tefehhümü onun talimini bozmuştur»der, Dominiken tarikinın mümessilleri iki Rahip vardır: Büyük Albert, Sen Toma, bu ikisi iskolostik Feylesoflarının enbüyük Rahipleridir. [1]

Büyük Albert İbnisinayi kendisinin üstazi kılmış, hemen yazılarının her eserinde İbnisinayi zikir itmiştir, Aristo şerhinin sureti İbnisinin şerhi suretinden ibarettir, Büyük Albert İbnirüşde ehemmiyet vermemiş, nadir olarak onu zikir itmiş, üstazına (İbnisina) ye muhalefete kalkıştığından naşi takbih eylemiştir, bununla beraber Albertin yazılarında İbnirüşdün belli başlı bir roli vardır. Sen Toma Albertin şakirdidir, Sen toma Kâfirlere yanî İslâm Meşşaiyelerine, Yunanilerden Zimikratis, Âmbezoklis ve Anaksağorse karşı müdefeya ait bir eser yaz-

[1] Fransiskanlar Sen Fransuvayi Nasraniyeti yenilemek ve islah etmek uğruna dünyaya gelmiş, İkinci Mesih mesabesinde tutuyorlar, Papaya o kadar kulak asmıyorlar idi. Dominikenler bilâkis Papaya sadık idiler, bundan naşi aralarında çok kavğa çıkmış idi.

miştir, Sen Toma Rüşdiye Felsefesinin en büyük bir düşmanıdır, yani Felsefesini intikad itmeğe en kudretli, hücceti en kuvvetli olanıdır, yoksa taan itmek hususunda ileri gitmiş değildir. Sen Toma İbnirüştü yabancı bir hakim sayıyor, bunnla beraber kendisine İbni Rüşdün şakirdi denebilir, çünkü Aristoyu İbni Rüşd nasıl şerh etmiş ise Sen Toma da öyle şerh etmiştir. Sen Toma orta zamanın en büyük Nasraniyet âlimi, garp kilisesinde bulunan en büyük hekimidir. Sen Toma islâm felsefesinin temeli olan maddenin ezeli olması, âlemin sudur ettiği ilk mebde'ler, Vahdeti akıl gibi yüksek meselelere çok çalışmış, Vahdeti akıl meselesine diğer meselelerden ziyade hücum etmiştir. "Aristo ve İskenderi Efrudisinin, ne İbnisine ve Gazalinin, ne Sav Fristis ve Savmastiosun hiç biri Vahdeti akla kail olmamışlardır,, demiştir. Dominkenler Sen Toma'nın Rüşdiye felsefesini bozup yerine Aristataliseye felsefesini koyduğuna kail olurlar.

Dominkiler islâm felsefesine olan bu şiddetli husumetleri bütün iskolastik tarihinde görülebilir. Sen Tomadan sonra gelen Raymon Martini delillerini hemen bütün Gazaliden alarak islâm felsefesine hususile rüşdiye felsefesine mukavemet etmiş, "feylesofları feylesof agzile (Gazali ile) ret etmek efdaldır,, demiştir. Vahdeti akıl anazariyesini Sen Toma gibi, Tirilyalı Bernar gibi birkaç âlim daha müdafa etmişlerdir. İtalyalı şair meşhur Dant ibni Rüşd'e karşı çıkmış ise de ibni Rüşd'ü mülhitler sırasına koymamış, hikmetine, ilmine ihtiram etmiştir. Romalı Gil ibni Rüşdün muhalifleri arasında Overnili Kilyom, Alber, Sen Tom derecelerinde şöhret bulmuş, şakirdi Siyenli Gerar ustasının arkasından gitmiş idi.

Rüşdiye felsefesine karşı bu Ehlisalip seferinin kahramanı Raymon Bul idi. Baymon Bul maceralı bir hayat geçirdikten sonra halkı islâm felsefesinin ve mebde'lerinin aleyhine teşvik ediyor, ibni Rüşd aleyhinde bulunduğu gibi peygamber aleyhindedede bulunuyor idi. 1311 de Viyana da aktolunan meclisi ruhaniye papa beşinci Kileman-a üç maddelik bir ariza veri-

yor idi. 1 — Müslümanlığı bitirmeğe çalışacak büyük bir askerî cemiyetin teşkili, 2 — Arapça okumak üzere medreseler açılması, 4 — İbni Rüşd ile taraftarları olan hıristiyanların mahkûm edilmesi. Raymon Avrupa medreselerinde talim olunan ibni Rüşd'ün eserlerinin kat'î bir surette men'olunmasını istiyor idi. Meclisi ruhanî Raymon'un bu arizasını nazari itibara almadı. Avrupa da on üçüncü asırda bövlece mücadelenin devamı gösteriyorki orada İslâm felsefesini, İbni Rüşd'ün meb'delerini müdafaa eden bir takım âlimler vardır. Yoksa Sen Toma, Raymon Bul gibi ortaya atılan âlimlerin ne ehemmiyeti olur. Şiddetli manzaralar ve mucadeler iki tarafta kuvvet bulunduğuna delalet eder. Fransisken medresesi ile Paris darülfünunu rüşdiye felsefesinin iki ocağı mahiyetinde idi. Fransisken ricali arasına Dönskot, Okkam gibi meşhur âlimler Toma'nın talimatı diniye ve fesefiyesine, Romanın sultasına karşı mukavemet ediyorlar. İşte islâm felsefesinin mebde'lerinin kabul, nufuzunu neşreden ilk iskolastik âlimi yukarıda zikrolunduğu üzere Halesli İskender idi. Jan Dolareşel de ona halef olmuş, islâm felsefesini kabul ve talim, Ruhîyat ve Ahlâka ait yazdığı kitaplarında ibni Sinaya itimat etmiş idi. 1277 de Paris'te atılması takarrür eden mebde'lerin en çoğu ibni Sina ve ibni Rüşten alınan Fransiskenlerin mebde'leri idi.

Yine o sene içinde kantorberi baş piskaposu Dominiken Kılvarth Bili Roberi tarafından Fransiskenlere karşı Oxforta aktolunan meclisi ruhanide ret olunan mebde'ler Paris'te ret olunan mebde'lerin aynı idi. Uvernili Kilyom ile Albert, Sen Toma'nın şiddetle aleylerinde buldukları feylesofların Fransiskenlerden olması muhtemeldir. Görülüyprki kilise ikiye ayrılmıştır: bir kısmı islâm felsefesini kabul ediyor; diğer kısmı kabul etmiyor, Fransiskenlerden bazıları ibni Rüşd'e ihtiram ettiği halde bazıları onu şiddetle ret ediyorlar idi. Netekim Roje Bakon: Aristo felsefesini ilk izah eden ibni Sina'dır. Sonra gelenler onu ret veya tahtie ettiler. Ondan sonra en Büyük feylesof ibni Rüşd'tür. Oda bir çok yerde ona muhale-

fet etti. Rüşdiye felsefesi çok zaman ihmal olundu, ret edildi. En meşhur imamlar tarafından tekrar ele alındı; bugün bazı mebde'lerine itiraz etselerde yine hükemânın kabulü ammesine nail oldu.,, "İbni Sina-dan sonra ibni Rüşğ geldi. İbni Rüşğ hücceti kavi bir zattır. Kendisinin talimleri bazı yerde islâh ve tekmile muhtaç isede kendisi seleflerinin ta'limlerini islâh etmiştir ,, diyor.

Paris'te İlâhiyat âlimleri Toma'nın talimatını, fakat bir çok üstatlar rüştüye felsefesini talim ederler idi. Dominikenler İlâhiyat âlimleriyle beraber idiler. Nihayet 1269 da İbni Rüşğ felsefesinden me'huz olan bir takım mebde'ler âlemîn ezeli olması, Vahdeti akıl, beşerin babası olan âdemin bulunmaması, insanın filinde İnayeti ilâhiyenin müessir olmaması gibi maddeler ile lain ve tekfiri mucip Paris meclisi ruhanisinden kırk maddelik bir beyanname çıkarmağa muvaffak oldular. İbni Rüşğ Avrupa'da 13 üncü asırda İbni Sinan'ın dununda otorite sahibi iken 14 üncü asırda bütün otorite sahiplerine tefevvuk etti. Rüşdiye felsefesi salikleri pek çoğaldı, Pado Darülfünununda evci âlâya erdi. Rüşdiye felsefesi Pado ve Venedik'te şüyu bulunca serbest fikir sahipleri olan tabipler rüşdiye felsefesini tutmuşlar idi. Çünkü İbni Rüşğ'ün tıp kitapları Fransa'nın cenubundan şimalî İtalya'ya yayılmakla Pado'da pek şüyu bulmuş idi. Latin kavımı arasında halkı en evvel kadim Yunan ilmine rücu etmeğe davet eden Petrark idi. Petrark islâm felsefesinin hususile İbni Rüşğ'ün şiddetli düşmanı idi Pado Darülfünununda yine rüşdiye felsefesi taraftarları pek çok idi. Jan dö Jandon İbni Rüşğ'e " felsefe padişahı ,, " feylesoflar beyi ,, ünvanını veriyor idi. İbni Rüşğ 15 inci asrın ortasında Darülfünununda mutlak otorite sahibi, muarızı bulunmiyan en büyük muallim oldu. Bu sırada İbni Rüşğ'ün muarızlarının sesi çıkmıyor idi. Fakat bu şevket çok devam etmedi. 16 ıncı asrın sonunda nefsin ebediyeti meselesi pek ziyade ehemmiyet kesbetti. Bombona Yunan feylesofu İskenderi Efrudisî'nin kitaplarına itimat ederek İbni Rüşğ mezhebini cerhetti. İbni Rüşğ

mezhebince ruh öldükten sonra Allah'ta fanî oluyor, İskendere göre nefis fanî oluyor, Allah'ta fanî olmuyor idi. Bu günden itibaren halk ikiye ayrıldı. İskenderîler, Rüşdîler. Veya Yunanîler, Arabîler. Bombona'nın Aşilini namında bir hasmı var idi ki Rüşdiye reisi idi. Pado Darülfünununda en büyük kavgalar Bombona ile Aşilini arasında zuhur ediyor idi. Filvaki Aşilini hasmına galebe ediyor isede halkın pek çoğu Bombona'nın medresesine meyl ediyor, derslerini Aşili'nin derslerine tercih ediyor idi. Bunun sebebi me'lûf olmadıkları yeni bir şeyi işitmek hususundaki heves olacaktır. Bombona "Rüşdiye felsefesinin ehemmineti, mânası yoktur," der, ibni Rüşd-ün felsefe anladığında şüphe eder idi.

Artık Avrupada felsefeciler Rüşdîler ile İskenderîler arasında kalmakla Yunan metinlerine rücu hevesi uyandı. İtalyalılar kadim Yunan âdap ve ulûmuna meyyal idiler, böylece yeni bir fırka zuhur etti, bu fırka Yunan âdap ve ulûmu ile meşgul olacaklar, Yunan metinlerinden başkasına itimat etmiyecekler idi. Rüşdiler eski fırka addedildi, Rüşdiler ile İskenderîler arasındaki muhalefet Rüşdiler ile Yunanîler arasındaki muhalefet döndü, en nihaye Pado, Venedik, Şimili İtalya Aristonun, Floransa Eflâtunun asli metinlerine avdet ettiler, Venedik ile Floransa Felsefesinin iki kutbu mesabesinde oldu, evvelkisi felsefenin aklı, ikincisi kalbi idi. Birincisi felsefi tahkikî, ikincisi felsefenin rikkatini, ruhaniyetini temsil eder idi, Protestanlığın zuhurundan sonra Yunanîlerin galebesi çoğaldı.

1631 de vefat eden Pado Darülfünununda Rüşdiye reisi Kiremotiniden sonra Rüşdiye Felsefesi tarihe geçdi.

Rüşdiye Felsefesi yani şarihi azamın tettebbüü umumiyetle İtalya haricine az yayılmış idi Hıristiyan âleminde yayılan Rüşdiye Felsefesi İslâm âleminde unutulmuş idi, çünkü İbni Rüşd'ün kitapları Endülüsten çıkmamıştır, Endülüste ise İslâm Devleti uzun müddet sürememiş idi, Endülüsün Hıristiyan eline geçmesile, Muvahhidin Devletinin inkıraz bulmasile müteassıp

ve kara cahiller tarafından seksen bin kadar el yazısıyla kitaplar yakılmış idi. şüphe yok ki bu büyük yangında Hıristiyan teassübü İbni Rüşd'ün te'lifatını küle çevirmiştir. İbni Rüşd'ün te'lifatından elde kalanlar hep Mağrip hattı ile yazılmıştır, bu da gösteriyor ki bu felâketten evvel Endülüsdeki nüshai asliyeden istinsah olunarak Afrika'ya, Merraküşe nakil olunmuştur. Şarkda İbni Rüşd'ün kitapları pek nadirdir, Garpda İspanya kütüphanesinde oldukça vardır, zaten İbni Rüşd'ün vefatından sonra Endülüsde felsefe tetebbüü inkiraza düşmekle eserleri nüshai asliyeleri pek az intişar etmiş idi. İbrani ve Latince nüshaları çoktur.

İzmirli

İsmail Hakkı
